

Відгук
офіційного опонента
на дисертацію Роман Наталії Михайлівни
«Правове становище Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1867 – 1918 роки)»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі
спеціальності 12.00.01 – теорія та історія держави і права
історія політичних і правових учень

Актуальність обраної теми. Актуальність теми роботи Роман Н.М. не викликає сумнівів, передовсім виходячи з необхідності дослідження правової історії України, зокрема і тих регіонів, які тривалий час перебували в інших правопорядках, за межами Російської імперії.

Складність вивчення правового становища Закарпаття в межах Австро-Угорщини вимірюється, зокрема і тим, що система «ліберальної демократії», для якої характерними ознаками виступали обмеженість (майновими й освітніми цензами) виборчого права, вузьке коло категорій, котрі користувалися іншими політичними правами, нерозвинутість місцевого самоврядування, поєднувалася з інституційними кроками в напрямі вибудови незалежного правосуддя, забезпечення рівноправності – засад правової держави. Як вірно вказує авторка роботи, для сучасного дослідника інтерес викликають проблеми поступового розширення виборчого права, інших громадянських і політичних прав, і збереження при цьому балансу стабільного правопорядку в умовах недостатньої правової культури. Усе це обумовлює актуальність теми, за якою виконане дослідження.

Автором вивчено історіографію проблеми, в тому числі радянської та зарубіжної, зроблено їх узагальнення. Відтак, слід погодитися з тим, актуальність дослідження впливає і з того, що у вітчизняній історико-правовій науці відсутня цілісна картина функціонування Закарпаття з переважно українським населенням у складі Королівства Угорщини – частини Австро-Угорщини в період 1867 – 1918 років.

Актуальність даної теми можливо підкріпити й іншими аргументами, зокрема, тим, що досвід проведення низки правових перетворень в рамках Австро-Угорщини може бути врахований під час проведення відповідних реформ в Україні. Особливу

цінність дисертація Н.М.Роман має для потреб навчального процесу, позаяк навчальний матеріал щодо місця українців Закарпаття в історії держави і права України, як правило, не відзначається ґрунтовністю й інформаційною насиченістю.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Методологія дослідження загалом заслуговує підтримки на рівні теоретичному та на рівні емпіричному. Як свідчить робота, для її проведення залучались філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Звісно, що найбільш уживаним у дослідженні є *історико-правовий метод*, який дозволяє адекватно розв'язати поставлені завдання, зокрема з'ясувати історичну обстановку конституювання австро-угорської монархії в 1867 р., відстежити генезис її конституційної системи, розкрити еволюцію становища Закарпаття в умовах угорського і австрійського правопорядків. Формально-юридичний метод та інші методи дослідження дозволили з'ясувати правову реальність в окреслених просторових і часових параметрах, розкрити вплив на неї загальносоціальних факторів.

Цілком закономірно, що дане дослідження виконане на згідно з планом науково-дослідних робіт кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Ужгородського національного університету в контексті наукової теми «Правова реформа в Україні та державах Центральної Європи: теоретичні та історико-правові аспекти», затвердженої наказом ректора Ужгородського національного університету. Ця кафедра має традиції у проведенні історико-правових досліджень щодо Закарпаття.

У дисертації належним чином визначені об'єкт і предмет дослідження. Цілі та завдання дисертаційної роботи сформульовані чітко, при цьому звертає на себе увагу алгоритм вирішення поставлених завдань для досягнення основної мети.

Обґрунтованість положень дисертації вимірюється і встановленням *хронологічних рамок* дослідження, які включають період з 1867 р., коли була утворена Австро-Угорщина, і до 1918 р., коли вказане утворення припинило своє існування. Вихід автором за крайні межі задекларованого хронологічного періоду, як нам видається, є виправданим, так поданий матеріал посилює обґрунтованість висновків роботи.

Метою даної роботи окреслено історико-юридичне дослідження правового становища Закарпаття у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.) в контексті закономірностей розвитку держави і права в центральноевропейському регіоні. Виходячи з указаної мети, в дисертації поставлено, зокрема, такі завдання як: 1) проаналізувати генезис правового становища Закарпаття в рамках угорського та австрійського правопорядків до середини XIX століття; 2) дослідити процес конституювання Австро-Угорщини, становлення її конституційного ладу, висвітлити специфіку територіального устрою і форми правління Австро-Угорщини; 3) дослідити місце Закарпаття в конституційному порядку Королівства Угорщини, можливість реальної участі українського населення в функціонуванні конституційних інститутів.

Наукова новизна одержаних результатів також не викликає сумнівів. Слід погодитися з тим, що дисертація є першим у історико-правовій науці комплексним науковим дослідженням правового становища Закарпаття в складі Австро-Угорщини в 1867–1918 роках. Таке твердження підтверджується тим, що висновки, положення та рекомендації, які відображають особистий внесок авторки, зокрема, виражаються у наступному:

- розкрито, що період перебування Закарпаття в сфері угорської і австрійської правової традиції поєднував утвердження європейських правових цінностей (верховенства права, демократії, світської держави), сприяння поступовому формуванню інститутів громадянського суспільства в регіоні, з одного боку, з несприятливими суспільними та правовими умовами для збереження та розвитку національної української ідентичності, з іншого боку;
- проаналізовано зміст і обсяг поняття українських земель (Закарпаття, так звана «Угорська Русь») у період 1867-1918 років з огляду на конституційний порядок Угорщини та Австро-Угорщини в широкому та вузькому розумінні;
- досліджено соціально-правове становище українського населення Австро-Угорщини з огляду на статус осіб, користування правами національностей (національних меншин), закріпленими в угорському законодавстві, іншими конституційними правами, а також вплив низького рівня життя на можливості

реалізації таких прав і свобод (зокрема, на ефективну реалізацію виборчого права та доступу до державної служби).

Крім того, надзвичайно цікавими, новими, науково-актуальними та практично-прикладними є положення даного дисертаційного дослідження, що стосуються зокрема:

а) положення про те, що в першій половині XIX ст., незважаючи на поразку угорської революції 1848 р., правові наслідки останньої істотно вплинули на політико-правовий розвиток Закарпаття. Хоча цілей виокремлення Угорської Русі в окрему адміністративно-територіальну одиницю не було досягнуто, тим не менш, на неї були поширені невідомі раніше правові феномени, пов'язані з розвитком у Європі конституціоналізму, а саме: а) заборона правової дискримінації осіб за національною та іншими ознаками; б) поступове становлення інститутів парламентаризму, в тому числі розширення виборчого права; 3) скасування кріпосного права. Українські землі в Російській імперії отримали змогу отримати вказані правові цінності лише в другій половині XIX ст. (скасування кріпосного права), а конституційний режим - лише на початку XX століття (с.53 – 54 дисертації);

б) положення про те, конституційна сутність угоди 1867 р., якою було засновано Австро-Угорщину, залишається унікальною в європейській історії. З боку Угорщини вона виражалася в законі, схваленому Сеймом 20 березня 1867 р. (закон XII). Австрійська імперія була реорганізована у союз двох держав – Австрії і Угорщини з новою назвою – «Австро-Угорщина». 21 грудня 1867 р. угода набула конституційного оформлення після того, як Австрія ухвалила шість основних конституційних законів. На відміну від конституції Угорщини, конституція Австрії становила не один закон, а їх серію, які були ухвалені Державною Радою – Рейхсратом (так звана «груднева конституція»);

в) висновки з приводу специфіки «Конституції Австро-Угорщини» (умовне позначення), яку в матеріальному аспекті складала сукупність фундаментальних правил, які визначали суверенні права двох частин австро-угорської імперії, організацію влади в них та права підданих, а також спосіб делегування двома частинами утворення повноважень спільним органам Австро-Угорщини, порядок

їхньої діяльності. З формальної точки зору конституція Австро-Угорщини складалася з двох частин: 1) конституції Угорщини (закон від 21 березня 1867 р.) – кодифікованого документу; 2) некодифікованої конституції Австрії, яка складалася з 6 основних законів. Така унікальна конструкція конституційного порядку Австро-Угорщини (фактично – дві конституції з різною формою) впливала з конфедеративної природи цього утворення, в якому функціонували дві паралельні правові системи.

г) висновки з аналізу виборчого законодавства та практики проведення виборів різного рівня на Закарпатті в 1867 – 1918 роках, які показують наступне. По-перше, з одного боку, загалом виборче законодавство Угорщини не проводило дискримінації за національною чи релігійною ознакою в умовах конституційного правопорядку. Майнові (податкові) та освітні цензи виборчого права відображали конституційні тенденції в інших європейських державах того часу. По-друге, разом з тим, українське населення в умовах таких цензів перебувало в украй несприятливих політичних умовах, які не дозволяли скористатися виборчим правом в силу істотно нижчого матеріального та освітнього рівня. Така ознака витупала характерною для всіх національних меншин Угорщини. По-третє, на результати виборів впливало застосування адміністративного ресурсу, передовсім, «скоригована» нарізка виборчих округів, які серйозно обмежували українське населення у рівному представництві (співвідношення 1 депутата до кількості населення) (с. 118 дисертації).

Такий дослідницький підхід вважаємо обґрунтованим і збалансованим.

Зауваження щодо змісту дисертації. Незважаючи на те, що дисертаційне дослідження виконане на належному рівні, точка зору автора добре аргументована та обґрунтована, можна виділити дискусійні положення даної роботи, що потребують додаткового обговорення та можуть вважатися її певними недоліками.

1. На с.11-12 дисертації авторка піднімає надзвичайно цінне і продуктивне методологічне питання щодо ролі «аксіологічних основ конструювання наукової картини історико-правової реальності». Авторка вірно підмічає роль таких цінностей для дослідження, вказує на важливість з'ясування «критеріїв прогресу державно організованого суспільства і, по-друге, основних суспільних цінностей, в рамках яких

створюються координати оцінки державно-правових явищ минулого». З цим варто погодитися, однак, на жаль, авторка дисертації не розгортає цих положень, не надає відповіді на поставлені запитання: якими ж виступають критерії прогресу для державно-правової реальності?

2. Основу джерельної бази дослідження складають офіційні документи центральних та місцевих органів влади Австро-Угорщини, що є цілком логічно з точки зору запропонованої теми дисертації. Однак, для кращого розуміння правового становища населення Закарпаття, зокрема, його української (русинської) частини, авторці роботи було б доцільно долучити й інші джерельні матеріали, а саме: публікації періодичних видань; програмні документи та статuti політичних партій та громадських спілок; політико – правові трактати та епістолярну спадщину громадських діячів того часу. Аналіз цих матеріалів дозволив би оцінити рівень правової зрілості громадянського суспільства, його правові форми взаємодії з державою, а також їх ефективність.

3. Попри окреслення хронологічних меж предмету дисертації (1867 – 1918 роки) дослідження містить матеріал, який виходить за межі. Підрозділ 1.2., зокрема, стосується аналізу правової традиції закарпатських українців в X-XIX століттях. Це прийнятно, однак, потребує мотивування. Крім того, наскільки важливим для дисертації виступає аналіз конституційних передумов створення Австро-Угорщини та, з іншого боку, аналіз становища Закарпаття вже після припинення Австро-Угорщини в листопаді 1918 р.? Такі питання можуть бути пояснені в ході захисту дисертації.

4. У підрозділі 3.1 та інших широко висвітлюється питання конституціоналізму, пов'язані з утворенням Австро-Угорщини. Робиться висновок про «сучасний» для того часу рівень конституціоналізму, вказується на «модерну для того часу концепцію судової влади». Як нам видається, такі оцінки є багато в чому ідеалізуванням конституційної будови Австро-Угорщини станом на момент її створення. Слід відрізнити правову систему (і конституційний лад) цього утворення у 1867 р., з одного боку, і її стан на початку XX століття, коли було впроваджено низку правових реформ у сфері виборчого права, судової системи, місцевого самоврядування, з іншого боку.

Окрім цього, на нашу думку, необхідно чіткіше визначати конституційну природу самої Австро-Угорщини: чи це «держава», чи це утворення двох суверенних держав. У тексті дисертації вживаються обидва терміни, що частково пояснюється «перехідною» природою конфедеративного зв'язку.

5. Підтримуючи позиції авторки щодо аналізу нею стану реалізації конституційних свобод на Закарпатті, хочеться уточнити чимало тез і положень, які потребують більш розгорнутої характеристики. Йдеться, принаймні, про такі питання: 1) причини, якими угорський уряд мотивував небажання виокремлення чотирьох комітетів на півночі, в яких компактно проживало українське населення, в окрему територіальну одиницю? 2) яка причина – матеріальна, освітня чи інша – найбільше перешкоджала реалізації українським населенням конституційними правами? 3) які причини виступали в основі того, що як вказує авторка, в краї ситуація була нерідко на межі гуманітарної катастрофи, особливо в гірських районах? В роботі є відповідні положення, які свідчать про це, однак, хотілося би почути більш розгорнуту і цілісну систему аргументів авторки.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Вищевказані критичні зауваження та пропозиції в основному носять дискусійний характер і не впливають на загальну високу оцінку рецензованої дисертації. Вони спрямовані на сприяння подальшої творчої дослідницької роботи над даною проблемою Н.М. Роман.

Дане дисертаційне дослідження вирішує важливе й актуальне наукове завдання, яке полягає в дослідженні правового становища Закарпаття у складі Австро-Угорщини (1867 – 1918 роки).

Висновки і рекомендації, сформульовані у дисертації, їх достовірність і повнота, наукова новизна і практична значущість не викликають сумнівів. Результати дисертації опубліковано в 6 статтях у наукових фахових виданнях України, Основні положення знайшли своє відображення у 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, в тому числі 1 статті у науковому виданні, яке включене до міжнародних наукометричних баз, а також в 1 статті за матеріалами міжнародної наукової конференції.

Зміст автореферату повністю відповідає дисертації, коротко повторює її основні положення та висновки.

Зважаючи на все зазначене вище, можна сформулювати висновок, що дисертаційна робота повністю відповідає вимогам Міністерства освіти і науки України, зокрема «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор Роман Наталія Михайлівна заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень.

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри конституційного
та міжнародного права
Навчально-наукового Інституту
права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»

В.Б. Ковальчук

Підпис засвідчую
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»
к.т.н., доцент

Р.Б. Брилинський